

УДК 72.01

С. М. Лінда

*кандидат архітектури, доцент**Національний університет «Львівська політехніка»*

«АРХІТЕКТУРНИЙ СТИЛЬ» ТА ІСТОРИЗМ В АРХІТЕКТУРІ: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЯВИЩ

Анотація: у статті визначені критерії для диференціації «архітектурного стилю» та історизму в архітектурі і на основі методу бінарних опозицій виявлено відмінності між цими явищами.

Ключові слова: архітектурний стиль, історизм, архітектура, бінарні опозиції, критерії.

Постановка проблеми. Банальна істина про те, що «нове – це добре забуте старе», є надзвичайно актуальною в архітектурі. Навіть поверховий аналіз архітектурного процесу від часів стародавнього світу до наших днів свідчить про те, що періоди, коли архітектура розвивалася, прямуючи виключно у майбутнє, змінювалися періодами, коли архітектура ніби «зупинялася», «переосмислювала» сама себе, шукала опори для саморозвитку у минулому. Цей феномен використання форм архітектури минулого для вирішення актуальних завдань був названий вже добре відомим терміном «історизм». У вітчизняній науковій обіг він увійшов порівняно недавно, приблизно півтора десятиліття тому, і використовувався для окреслення періоду другої половини XIX ст. Сьогодні спостерігається тенденція до розширення його понятійних меж: поступово він трансформується у фундаментальну світоглядну, формо- та смислотворчу категорію архітектури. Проте виявити та назвати саме явище мало. Необхідно дати його чіткі дефініції та назвати критерії диференціації. Чи же історизм відрізняється від «архітектурного стилю»? Пошуку відповіді на це запитання присвячена дана стаття.

Мета статті – на основі методу бінарних опозицій виявити різницю між явищами «архітектурного стилю» та історизму в архітектурі. Тема історизму в архітектурі вже не є новою у дослідженнях вітчизняних науковців. Проте до цього часу не існує чіткого розуміння відмінностей між поняттями «архітектурного стилю» в архітектурі та історизму (часто історизм представляють як «архітектурний стиль»). Аналіз даної проблеми ускладнюється тим, що на сьогодні ще не існує достатньо переконливого визначення «що таке стиль в архітектурі», тому за основу прийняте його формальне трактування, тобто як «стійку художньо-образну формальну

систему». На протиставленні характеристик «архітектурного стилю» та історизму виведено ознаки явища історизму в архітектурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матеріали даної статті ґрунтуються на роботах переважно закордонних вчених: російських (А. Іконніков, А. Каплун, Є. Кириченко, Г. Рєвзін, А. Раппапорт, О. Ямщикової), американських (Ч. Дженкс), європейських (Ю. Йодіке, І. Хасан).

Обговорення проблеми. На сьогодні накопичено достатньо досліджень, присвячених явищу історизму в архітектурі. Достатньо згадати фундаментальну монографію А. Іконнікова «Історизм в архітектурі» (1997 р.) [1], а також роботи Є. Кириченко [2], О. Ямщикової [3]. Тому ми не будемо зупинятися на аспекті постійного відродження форм минулого в актуальному проектному процесі. Нагадаємо, що Є. Кириченко пов'язує перші ознаки «запозичення у минулого» в архітектурі ще з епохою Стародавнього Риму, де використання ордеру часто носило лише ілюзорний характер, що свідчило про прояви певної еkleктичності у творчості, тобто використання у межах однієї системи різномірних елементів – вироблених безпосередньо епохою та запозичених із попереднього історичного досвіду [2, с. 24]. На думку А. Іконнікова історизм впевнено «увійшов» в архітектуру разом з філософією доби Відродження і став її фундаментальною основою. Ренесанс яскраво виявив головні ознаки в архітектурі того, що можна було б назвати історизмом у сучасному розумінні того слова, тобто використання форм минулого для вираження ідей та цінностей актуальної культури. Окрім того, саме в епоху Ренесансу була сформована універсальна модель використання архітектурної спадщини в актуальному проектному процесі, яка полягала у відборі та переосмисленні художніх засобів архітектури минулих епох [1, с. 15–60].

Історизм супроводжує весь архітектурний процес у ХІХ–ХХ ст.ст. [1]. Навіть потужний розвиток чисельних концепцій «сучасного руху» початку ХХ ст. не витіснив неокласичних тенденцій. Всупереч побутуючій думці, антиісторичний модернізм не був єдиним архітектурним явищем першої третини ХХ ст. Неокласична тенденція була, можливо, «інтернаціональним стилем два». Легітимація права звернення до історії відбулася разом із визнанням практики постмодернізму: форми минулого по-різному переосмислені, інтерпретовані, змінені, адаптовані стали звичними в арсеналі архітекторів. Формами минулого вже стали форми «сучасного руху»: спадщина Ле Корбюзьє та конструктивістів лягла в основу формальних експериментів архітекторів 1980–1990-х років [4, с. 74–90; 250–269]. Це відображає специфіку явища історизму в архітектурі: з плином часу його потенціал стає сильнішим; кожна хвилина сучасності працює на історизм, сьогодні – «супернове», а

завтра – історизм. Темпоральна постійність історизму, його масштаби та динаміка розвитку, яка характеризується постійним нарощуванням потенціалу, зумовлює необхідність уважнішого вивчення цього явища. Історизм постає перед нами як специфічний феномен в архітектурі, який має свої критерії диференціації, структуру, стратегії смисло- та формоутворення.

А. Іконніков (1997 р.) подає наступне визначення історизму в архітектурі: «Історизм визначається зверненням до культури минулого... для вирішення проблем теперішнього. Він використовує у своїй мові знаки, які свідчать про звернення до історичної пам'яті у системі, яка належить актуальній культурі» [1, с. 10]. У цьому визначенні вчений запропонував важливий критерій історизму – *звернення до минулого в актуальній ситуації*. Такий самий критерій був покладений Ч. Дженксом (1988 р.) в основу його поділу всіх тенденцій архітектурного розвитку 1970–1980-х років на два головні тренди: постмодернізм та пізній модернізм. Архітектори постмодернізму зверталися до досвіду історії, а архітектори пізнього модернізму дивилися лише у майбутнє [4, с. 16]. На нашу думку такий критерій може бути використаний стосовно всього розвитку архітектури, оскільки, як ми бачили вище, явище звернення до культури минулої супроводжує архітектурний процес з давніх часів. Таким чином формується нова картина історії архітектури, яка представлена двома тенденціями: утвердження нової традиції та реактивація минулої, тобто мова йде про дуалізм (саме дуалізм, а не дихотомія) архітектурного розвитку, представлений діадою «*архітектурний стиль*» – *історизм*.

Для виявлення суті обох явищ ми використали відомий в теорії архітектури метод бінарних опозицій. Цей метод був використаний у свій час творцем формального методу Г. Вьольфліном для диференціації стилів [5]. Популярним був метод у 1980-х роках, коли осмислювалися основи явища постмодернізму в архітектурі. Зокрема, Ю. Йодіке (1978 р.) застосував його для проведення історичних паралелей між добою «класичного мистецтва» і маньєристською добою. Головними ознаками «класичного мистецтва» були названі єдність, інтеграція, урівноваженість, зібраність, а ознаками маньєризму – імітація та спотворення класичних форм, фрагментарність, цитування, тяжіння до аналогій і посилань тощо [6, с. 15–16]. Метод бінарних опозицій був покладений в основу дослідження І. Хасана (1987 р.) для визначення різниці між модернізмом та постмодернізмом [6, с. 21–23].

Отже, критеріями для аналізу за методом бінарних опозицій були визначені наступні: онтологічний, темпоральний, формальний, креативний, культурологічний, семантичний, аксіоматичний (табл. 1).

Табл. 1.

Відмінності між «архітектурним стилем» та історизмом в архітектурі

«АРХІТЕКТУРНИЙ СТИЛЬ»	КРИТЕРІЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ	ІСТОРИЗМ В АРХІТЕКТУРІ
Первинність (автохтонність явища)	Онтологічний	Вторинність (рефлексія первинного явища)
Чітка локалізація хронологічних меж	Темпоральний	«Хронологічне безмежжя»
Опозиція до минулого		Увага до минулого
Пріоритет теперішнього		Пріоритет минулого
Монізм	Формальний	Плюралізм
Генерація нової форми, обов'язковість вимоги новизни		Реактивація форми «архітектурного стилю» (використання готових форм), необов'язковість вимоги новизни
Конструювання нової формальної системи		Дезінтеграція формальної системи «архітектурного стилю»
Формальна стабільність		Формальна непостійність
Детермінація історичного вибору		Свобода історичного вибору
Інтравертність		Креативний
Наявність «естетичних стереотипів», канонізація	Відсутність «естетичних стереотипів», деканонізація	
Обмеження художньої волі	Гнучкість художньої волі	
Культурний монолог	Культурологічний	Культурний «полілог» (множинність мов культури)
«Об'єктивність», означеність смислів	Семантичний	«Суб'єктивність», багатозначність смислів
Апеляція до абстрактних смислів		Апеляція до конкретних смислів
«Одноступенева» інтерпретативність (моносемантизм)		«Багатоступенева» інтерпретативність (полісемантизм)
Пріоритет «вічних» цінностей	Аксіологічний	Пріоритет «життєвих» цінностей

Онтологічний критерій. Походження явища, його природа є завжди важливою складовою загальної картини дослідження певного феномену. З цієї точки зору, «архітектурний стиль» – це завжди первинне явища; це нова, автохтонна традиція. Історизм завжди використовує готові архітектурні форми, тобто існує у ситуації художнього запозичення та реабілітує будь-яку минулу

художню традицію. Таким чином історизм є вторинним явищем по відношенню до архітектурного стилю.

Темпоральний критерій. Дослідники наголошують на тому, що важливою ознакою історизму в архітектурі є зміна у сприйнятті історичного часу: «Час став особливою категорією світосприйняття і особливою цінністю. Разом із почуттям часу прийшло нове переживання історії» [1, с. 18]. Це свідчило про «зміщення акцентів у просторово-часовій моделі культури у порівнянні з епохами «великих стилів» [3], де цінністю стало минуле. «Архітектурний стиль» зосереджується на своїй епосі, на своєму часі, він має чітко локалізовані часові межі. Історизм не належить жодній епосі, він хронологічно не лімітований. Саме тому історизм вирізняється підвищеною увагою до всього минулого, де знаходить сили, черпає прообрази своїх прийомів, виступаючи тим самим одним із способів культурної інтеракції.

Для історизму минула, «померла» культура є пріоритетом, «ностальгійно забарвленим ідеалом». Натомість «архітектурний стиль» виступає як альтернатива, заперечення попереднього архітектурного розвитку; він зосереджений на собі, на сьогоденному моменті свого власного розвитку: «Стиль історичний... він належить епосі... Більш того, він історично локалізований у певній ідеальній точці часової осі... Стиль протистоїть минулому... Синхронізм стилю може бути зведений до ідеї незмінної вічності, незмінного порядку, який у кожному стилі відтворює себе знову і знову», – відмічає А. Раппапорт [7].

Формальний критерій. Вперше сформульований І. Вінкельманом, а згодом науково обґрунтований Г. Вольфліном, критерій художньої форми ліг в основу першої теорії стилю у мистецтві та в архітектурі [8, с. 6–7]. Проте Г. Вольфлін розумів обмеженість своєї теорії. Він говорив, що її можна використати лише для мистецтва тих епох, у яких існували єдині «методи бачення», що неможливо були застосувати для аналізу архітектури XIX–XX століть, яку він вважав періодом глибокого занепаду у мистецтві [5]. Дослідники не раз наголошували на недостатності формального критерію для означення архітектурного стилю, на його «непридатності» для аналізу складних архітектурних процесів XX ст. Г. Ревзін пише: «Відмічений парадокс сучасної наукової ситуації...: чим сильніший змістовний пафос в розумінні та поясненні стилю, тим значущіший для дослідників формальний критерій» [9, с. 9].

З формальної точки зору «архітектурний стиль» – це «стійка єдність художньої системи, виразних засобів, які характеризують художню своєрідність тих чи інших сукупностей явищ мистецтва» [10, с. 263]. «Архітектурний стиль» генерує нову художню форму та нову формальну систему. Він характеризується монізмом художньої системи, єдиними засобами

архітектурно-пластичної виразності, візуальною єдністю тощо. Робота у межах «архітектурного стилю» – це робота у межах певної системи, детермінованість (фактично відсутність) вибору.

Формоутворення історизму ґрунтується на реактивації форм минулої художньої традиції, на використанні готових архітектурних кліше. Для нього є властивий плюралізм, який полягає у тому, що гідним для запозичення та інтерпретації визнається будь-яка культурна традиція. Візуалізація рефлексивних моделей може відбуватися шляхом безпосереднього репродукування, реінтерпретацією, фрагментуванням, цитування, еkleктичним поєднанням окремих елементів тощо. Отже, історизм є спробою перебороти «естетичну інерцію», вийти за межі освоєної форми, розширити естетичні горизонти. Історизм означає свободу історичного вибору (а, можливо, і «гру без правил»).

Креативний критерій. О. Ямщикова пише, що особливістю тенденції історизму («еклектики» за російською історіографічною традицією – С.Л.): «представляється поворот від інтравертної по відношенню до пануючого стилю творчої установки суб'єкту, до установки екстравертної, тобто від замкнутого на собі стильового поля, яке не вловлює нових інтонацій у змінній дійсності, до вільного вибору різноманітних, рівноцінних напрямів, за якими, можливо, підуть у подальшому пошуки нової стильової цілісності» [3]. Тобто для архітектора, який працює у межах «архітектурного стилю» властива інтравертність, концентрація на своєму «стилі». Стиль виступає як певний канон, естетичний стереотип, який обмежує художню волю архітектора: «Стиль – за словами Д. Лихачова, – це у певній мірі естетичний стереотип, естетична інерція...» [3].

Для архітектора-«істориста» властива екстравертність. Обов'язковою ознакою творчого мислення виступає свобода та гнучкість художньої свідомості «усвідомлена як цінність культури і критерій естетичної самооцінки у творчості суб'єкта цієї культури» [8, с. 71]. Це означає деканонізацію, відкидання «естетичного стереотипу», запропонованого стилем.

Культурологічний критерій. Таким чином, «архітектурний стиль» існує у ситуації культурного монологу, історизм – це культурний «полілог» за визначенням Ю. Крістевої [6, с. 23]. Історизм заперечує тотальність у мистецтві та готовий до діалогу культур (взаємопроникненню, перетіканню, дифузії).

Семантичний критерій. Твір архітектури формується з певного набору смислових одиниць, які є знайомі споживачам, які «розкодовуються» ними підсвідомо. Мова йде про семантичні аспекти архітектури, про її знаковий, смисловий вимір. Смисловими значеннями були наповнені всі «історичні стилі». Достатньо згадати про теоцентричність готики, містицизм бароко і

апеляцію до ідей вселенського порядку в архітектурі класицизму. Звернення до архітектурної спадщини в історизму також завжди акт символічний. В чому ж різниця? Семантика «архітектурних стилів» звернена до «вічних» смислів: «Найдавніше зодчество уречевлювало уявлення про всесвіт, закріпляло символіку вічного міфу. Космічне і людське поєднувала античність. Весь комплекс релігійного світо уявлення втілений зодчеством середньовіччя. Самоцінності людської особистості присвячений Ренесанс. Ідеї віку Просвітництва, його віра у Розум і мрія про «природну» людину наповнювала своїм смислом відображення великих епох минулого, які створювалися класицизмом...» [1, с. 190]. Семантика «архітектурного стилю» є «об'єктивна», смисли, які несе архітектура – однозначні, зрозумілі всім.

Семантика історизму дуже конкретна, вона апелює до «людських», «життєвих» цінностей (наприклад, цінності певної нації, соціальної групи, конкретної особи). Семантика є також «суб'єктивна», тому розшифрування цих закодованих смислів вимагає спеціальної підготовки, інформованості споживача. Об'єкти історизму, як правило, створювали за принципом «адгоку» – «тут і тепер»: символізм будівлі мав значення і був зрозумілий лише у певному місці та певному соціокультурному середовищі; видобуті із звичного контексту будівлі або втрачали, або змінювали свій семантичний код. У цьому полягає складність архітектури історизму: її форма може «вводити в оману», дезінформувати споживача.

Об'єкти історизму є полісемантичні, вони вимагають «багатоступеневої» інтерпретації: історизм запозичує форми у минулої епохи, видобуваючи їх із звичного для них контексту, та поміщає у новий контекст, надаючи їм нового смислу. Це означає, що дослідження явища історизму повинно включати принаймні два аспекти: інтерпретація художнього прототипу у «звичному середовищі» (середовище прототипу) та виявлення його значень у «новому середовищі» (середовище інтерпретації прототипу).

Аксіологічний критерій тісно пов'язаний із семантикою архітектури. Як було зазначено вище, «архітектурний стиль» оперує вічними цінностями, а для історизму не менш важливі конкретні, «земні» цінності. Історизм не претендує лише на всезагальність, на космічний масштаб, важливими виступають також «життєві» проблеми.

Висновки. «Архітектурний стиль» та історизм в архітектурі – це є явища архітектури, проте явища різної природи. Очевидно, тому історики архітектури зазнають невдачі у розумінні творів історизму, оскільки намагаються аналізувати їх за тими самими критеріями, що й «архітектурний стиль». Ознаками історизму в архітектурі ми можемо назвати рефлексивність, ретроспективність, плюралізм (формальний і смисловий), інтерпретативність.

Слід додати ще системність (повторюваність явища), тобто механізм його зародження, існування, репрезентації є завжди подібним, а візуальні та смислові відмінності зумовлені різними соціокультурними ситуаціями.

Література

1. Иконников, А.В. Историзм в архитектуре [Текст] / А.В. Иконников – М. : Стройиздат, 1997. – 557 с., ил.
2. Кириченко, Е.И. Русская архитектура 1830–1910 годов [Текст]/ Е.И. Кириченко – М. : Искусство, 1982. – 399 с.
3. Ямщикова, Е.В. Тенденции эклектизма в римской архитектуре времени Адриана [Текст] / Е.В. Ямщикова // «Архитектура»: материалы конференции «Запад – Восток»: античная традиция в архитектуре. – Москва, Architectura, 1994. – С. 13–15.
4. Jenks, Ch. Architecture Today [Text] / Ch. Jenks – New York : Harry Abrams, Inc. Publishers, 1988. – 358 p.
5. Якимович, А.К. Генрих Вёльфлин и другие. О классическом искусствоведении неклассического века [Текст] / А.К. Якимович // Генрих Вёльфлин. Ренессанс и барокко. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – С. 9–70;
6. Стародубцева, Л.В. Архитектура постмодернизму: Історія. Теорія. Практика. Посібник для студентів архітектурних спеціальностей вищих навчальних закладів [Текст] / Л.В. Стародубцева – К. : Спалах, 1999. – 208 с.
7. Раппапорт А.Г. Стиль и среда [Текст] / А.Г. Раппапорт // Декоративное искусство СССР. – 1983. – №5. – С. 40–41.
8. Каплун, А.И. Стиль и архитектура [Текст] / А.И. Каплун – М. : Стройиздат, 1985. – 232 с.
9. Ревзин, Г.И. Неоклассицизм в русской архитектуре начала XX века [Текст] / Г.И. Ревзин – М. : Общество историков архитектуры при Союзе архитекторов России, 1992. – 169 с.
10. Популярная художественная энциклопедия: Архитектура, Живопись, Скульптура, Графика, Декоративное искусство [Текст] / Гл. ред. В.М. Полевой – М.: Советская энциклопедия. Книга 2. М-Я, 1986. – 432 с., ил.

Аннотация

В статье определены критерии для дифференциации «архитектурного стиля» и историзма в архитектуре, а также на основе метода бинарных оппозиций выявлены различия между этими явлениями.

Ключевые слова: архитектурный стиль, историзм, архитектура, бинарные оппозиции, критерии.

Annotation

The criteria for differentiation of «architectural style» and historicism in architecture are certain in this article, and also on the basis of method of binary oppositions distinctions between these phenomena are educed here.

Keywords: architectural style, historicism, architecture, binary oppositions, criteria.